

Δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του συνεδρίου ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ 2022 Θεσσαλονίκη

Οι θερινοί κινηματογράφοι της Θεσσαλονίκης (περίοδος 1950 - 2018)

Ευθυμία Παπαδάκη Ρίκα Δεληγιαννίδου Νίκος Μπάρκας
efirapadaki2208@gmail.com rika_del5@yahoo.gr nbarkas@arch.duth.gr
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΔΠΘ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η προτεινόμενη ανακοίνωση αναφέρεται στη διαχρονική ανάπτυξη (από το 1950 έως το 2018) και στη χωρική διασπορά θερινών κινηματογραφικών αιθουσών στη Θεσσαλονίκη. Αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης πανεπιστημιακής έρευνας όπου καταγράφονται τα κοινωνικά, οικονομικά και πολεοδομικά αίτια που διαμόρφωσαν το «κινηματογραφικό τοπίο» της πόλης.

Η έρευνα περιλάμβανε επεξεργασία αρχειακού υλικού και συνεντεύξεων. Καταγράφηκαν οι τοποθεσίες, η κατανομή και η πυκνότητα των θερινών σινεμά στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης που, σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις συνετέλεσαν στην άνοδο και πτώση των κινηματογράφων, από την πρώτη προβολή μέχρι την εξάπλωση και τελικά τη συρρίκνωση αυτής της υπαίθριας ψυχαγωγίας.

The summer cinemas of Thessaloniki (period 1950 - 2018)

ABSTRACT

The proposed announcement refers to the diachronic development (from 1950 to 2018) and the spatial distribution of summer cinemas in Thessaloniki. It is part of a wider university research, where the social, economic and urban planning data that shaped the "cinematic landscape" of the city are recorded.

The announcement was based on the processing of archival material and interviews. The location, distribution and density of the cinemas in the wider area of Thessaloniki along with the technological developments contributed to the rise and fall of cinemas, from the first screening to the spread and eventually the shrinking of this outdoor entertainment.

Εισαγωγή

Το μοντέλο της κινηματογραφικής αίθουσας εμποτίστηκε από τις δομικές παραμέτρους της θεατρικής τέχνης και την αρχιτεκτονική διαρρύθμιση της μονοαξονικής θεατρικής αίθουσας τύπου μπαρόκ. Στον κινηματογράφο το μήνυμα επηρεάζεται από το χώρο της προβολής, που είναι ταυτόχρονα φορέας και πομπός. [1]

Μετά από μια σύντομη περίοδο φιλοξενίας σε χώρους άλλων χρήσεων, η δημοτικότητα του κινηματογραφικού θεάματος επέτρεψε την αυτονόμηση της κινηματογραφικής αίθουσας, δημιουργώντας ιδιαίτερες σχεδιαστικές απαιτήσεις και προδιαγραφές. Διαχρονικά αμετάβλητη παραμένει η μετωπική αντιπαράθεση της οθόνης, της οποίας το μέγεθος καθορίζει την οπτική άνεση των θεατών, με τα καθίσματα και το θάλαμο προβολής, σχέση που με αυστηρότητα υποδεικνύει στο θεατή τη διάταξη του θεάματος. [2]

Στην Ελλάδα, από τη δεκαετία του '50, ξεκίνησε μια πρωτοφανής αύξηση των θερινών αιθουσών. Η μορφολογική διάταξη των παραδοσιακών εγκαταστάσεων ήταν σχετικά απλή: θάλαμος προβολής και φορητά, πτυσσόμενα καθίσματα απέναντι στην οθόνη, ένα εκδοτήριο εισιτηρίων, WC και αναψυκτήριο. Ιστορικά, ο τυπικός θερινός κινηματογράφος (ιδίως κατά τις δεκαετίες '50 & '60) έφερε στην πρόσοψη τεράστιες επιζωγραφισμένες αφίσες ταινιών και φώτα νέον. Η εγκατάσταση διαμορφωνόταν σε άχτιστους υπαίθριους χώρους, ακόμη και σε ταράτσες κτιρίων, οι γύρω τοίχοι καλύπτονταν με αναρριχώμενα φυτά και το δάπεδο με χαλίκι. Η επιλογή ενός δημόσιου ή κοινόχρηστου χώρου ενείχε απώλειες στην ποιότητα της θέασης, οι οποίες αντισταθμιζόνταν με τη διάχυση ενός ιδιαίτερου κινηματογραφικού συναισθήματος, καθώς το οπτικό-ακουστικό υλικό αναμειγνυόταν με το χωρικό και ηχητικό περιβάλλον της πόλης. [3]

Μετά την εμφάνιση των multiplex cinema (στα τέλη της δεκαετίας του '90 στη Θεσσαλονίκη) οι ιδιοκτήτες αυτών των επιχειρήσεων κατενόησαν την αίγλη του θερινού σινεμά και πρόσθεσαν μια υπαίθρια αίθουσα μέσα στο οικοδομικό συγκρότημα τους, σε μορφή που παραπέμπει στις παραδοσιακές θερινές αίθουσες (από το χαλίκι στο έδαφος μέχρι τα αναρριχώμενα φυτά). [4]

1. Το κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο

Οι πρώτες κινηματογραφικές λήψεις στον ελλαδικό χώρο έγιναν από τους αδελφούς Μανάκια, αποθανατίζοντας γλέντια, εκδρομές και άλλα περιστατικά της καθημερινής ζωής, στην Αβδέλλα των Γρεβενών, λίγο πριν από τις αρχές του 20ου αιώνα. Την ίδια περίοδο έγιναν και οι πρώτες προβολές κινούμενων εικόνων, από έναν ανώνυμο, πλανόδιο Γάλλο. Οι προβολατζήδες άρχισαν να περιδιαβαίνουν την ελληνική επαρχία (ακολουθώντας τις διαδρομές των караγκιοζοπαικτών) κάνοντας προβολές σε πλατείες και καφενεία, αλλά ταλαιπωρήθηκαν την περίοδο των πολέμων, στην κατοχή και στον εμφύλιο, κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Μετά το '50, ο πλανόδιος κινηματογράφος αποτέλεσε αποκλειστικό μέσο διασκέδασης, αλλά και πηγή πληροφόρησης για τους κατοίκους της υπαίθρου. Ο πλανόδιος κινηματογράφος έφερε το όνομα του διαβατικού προβολατζή, που σταδιακά απέκτησε αυτοκίνητο και σταθερό ρυθμό περιοδείας. Συχνά το αντίτιμο του εισιτηρίου δεν ήταν χρηματικό, αλλά σε είδος. Ο χώρος δεν είχε κάποια συγκεκριμένη μορφολογική διάταξη, αλλά προσαρμόζονταν στα εκάστοτε διαθέσιμα. Οι χιλιοπαιγμένες κόπιες κόβονταν κι έπρεπε τάχιστα να επιδιορθωθούν, ενώ δεν ήταν σπάνια η λαθραία διακίνηση ταινιών, χωρίς την απόδοση δικαιωμάτων στις εταιρείες διανομής. [3]

Στη Θεσσαλονίκη, ο κινηματογράφος εμφανίστηκε στις αρχές του 20ου αιώνα με απογευματινές προβολές στο Καφέ «Η Τουρκία». Μέχρι τη μεγάλη πυρκαγιά του '17 γινόταν προβολές στα Θέατρα Ποικιλιών της παραλίας του Λ. Πύργου και πύ-

κνωσαν νέες ή διασκευασμένες αίθουσες στο κέντρο, στην παραλία και στο Βαρδάρη. Με την ανοικοδόμηση της πόλης, ο κινηματογράφος έγινε η αγαπημένη, φτηνή διασκέδαση των εργαζόμενων, όπως το Θέατρο Σκιών. Σταδιακά οι λαϊκές αίθουσες προσαρμόστηκαν στις κινηματογραφικές συνθήκες εγκαταλείποντας το θέατρο, λόγω της μεγάλης φορολόγησης του θεάτρου και τη μη φορολόγηση του κινηματογράφου εκείνη την εποχή. Προβολές σε πλατείες κι αλάνες συναγωνίζονταν τις παραστάσεις των υπαίθριων θεάτρων. [5]

Με τον ερχομό των προσφύγων και τον διπλασιασμό του πληθυσμού της πόλης, ένα πλήθος θερινών κινηματογράφων εγκαταστάθηκε στο κέντρο και τις συνοικίες, όπως στον δρόμο των Εξοχών, στη λεωφόρο Στρατού, στην παραλία, στην πλατεία Αριστοτέλους (όπου υπήρχαν αντικρυστά δύο σειρές εγκαταστάσεων), στο Βαρδάρη, στο Χαριλάου, στην Τούμπα. Χαρακτηριστική επιχείρηση ήταν το εβραϊκό «Κουρσάλ», σε παροπλισμένο ιστιοφόρο στην προκουμαία, αλλά και η θερινή «Αίγλη», στην αυλή των δημοσίων λουτρών της οδού Κασσάνδρου, που είχαν μετατραπεί νωρίτερα σε χειμερινό σινεμά. Κατά τη δεκαετία `30 η Θεσσαλονίκη είχε πάνω από 50 θερινά σινεμά. [6]

Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής και του εμφυλίου διακόπηκε η παραγωγή ταινιών και η ανέγερση νέων αιθουσών. Κατά τη δεκαετία που ακολούθησε, παράλληλα με την ευρύτερη οικονομική βελτίωση, εμφανίστηκε μια τάση καταναλωτισμού και αναζήτησης τρόπων διασκέδασης. Οι ταβέρνες, τα μπουζουξίδικα και οι κινηματογραφικές αίθουσες σημείωσαν κατακόρυφη άνοδο. Εταιρείες παραγωγής ταινιών άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη διαχείριση αιθουσών και στη λειτουργία θερινών κινηματογράφων. Γύρω από την πλατεία Αριστοτέλους λειτούργησαν 5 θερινά σινεμά. [4]

2. Η μεθοδολογία της έρευνας

Για τη συλλογή των στοιχείων της έρευνας μελετήθηκε αρχαικό υλικό από τις εφημερίδες «Μακεδονία», «Θεσσαλονίκη» και την Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας Θράκης (Ε.Σ.Η.Ε.Μ.-Θ). Τα δεδομένα καταγράφηκαν ανά 5ετία από το 1950 έως και το 2018, όπως φαίνεται στον παρακάτω Πίνακα

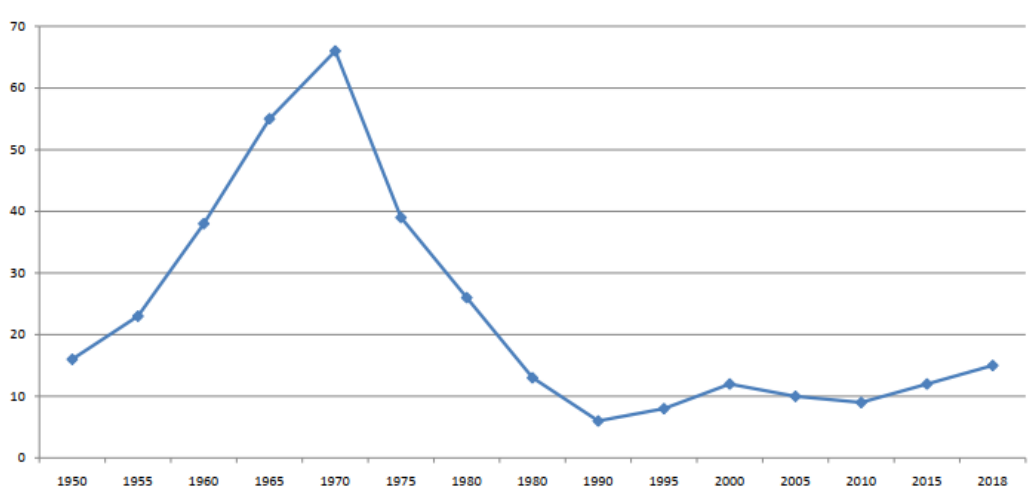
Πίνακας 2.1 το πλήθος των θερινών σινεμά ανά 5ετία [2]

Έτος	1950	1955	1960	1960	1970	1975	1980	
Πλήθος	16	23	38	54	65	39	26	
Έτος	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Πλήθος	13	6	8	12	10	9	12	16

Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία συγκροτήθηκαν κατάλογοι ονομάτων και τοποθεσιών, πίνακες, χάρτες διασποράς, καθώς και ιστόγραμμα μεταβολής του πλήθους των θερινών σινεμά κατά την περίοδο της έρευνας. Για την επαλήθευση των δεδομένων διασταυρώθηκαν ψηφιακές και βιβλιογραφικές πηγές. Τέλος, πραγματοποιή-

θηκαν επισκέψεις στα υφιστάμενα θερινά της πόλης και συνεντεύξεις με ορισμένους ιδιοκτήτες κινηματογράφων.

Για την οικονομία του χώρου, τα αναλυτικά στοιχεία παρουσιάζονται στον πίνακα και το διάγραμμα ανά πενταετία, ενώ στους χάρτες διασπορά ανά εικοσαετία. [3]

Σχήμα 2.1 Η διακύμανση του πλήθους των θερινών σινεμά ανά 5ετία [3]

3. Η διασπορά των θερινών σινεμά (1950 - 2018)

Το 1950 οι θερινοί κινηματογράφοι στη Θεσσαλονίκη ήταν μόλις 16. Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας τα θερινά σινεμά άρχισαν να διαχωρίζονται με βάση τις ταινίες και τη χωροθέτησή τους, ως εξής :

- θερινοί Α΄ προβολής, κυρίως στο ιστορικό κέντρο της πόλης (με κόκκινο στίγμα),
- θερινοί Β΄ προβολής, σε γειτονίες του κέντρου με επαναλήψεις κυρίως ελληνικών (αλλά και τουρκικών) ταινιών (με γαλάζιο στίγμα),
- θερινοί Συνοικιών (Καλαμαριά, Πολίχνη, Κρήνη, Σταυρούπολη), με δυο ταινίες σε Β΄ προβολή (με πράσινο στίγμα).

Την περίοδο 1950 - 1970 παρατηρείται μια συνεχής αύξηση του αριθμού των θερινών αιθουσών ανάλογη με την γενικότερη πορεία του κινηματογράφου σε όλη την χώρα. Οι περισσότεροι κινηματογράφοι τοποθετήθηκαν σε νευραλγικές θέσεις, πάνω σε οδικούς άξονες, στην παραλία και το ιστορικό κέντρο. Καθώς σταδιακά η πόλη εξαπλώθηκε ανατολικά με μεσοαστικό πληθυσμό, εκεί εγκαταστάθηκαν πολλοί κινηματογράφοι, στεγασμένοι και υπαίθριοι (με κινητή οροφή ή σε δώμα). [7]

Οι αίθουσες Β΄ προβολής και οι Συνοικιακοί αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των θερινών (για παράδειγμα, το 1970, ποσοστό 50% των αιθουσών είναι Συνοικιακές και μόνο ποσοστό 26% είναι Α΄ προβολής). Γενικά, αυτή την εποχή ο κινηματογράφος αποτελούσε τη φτηνότερη μορφή διασκέδασης, αλλά και μια χαμηλή επιχειρηματική επένδυση (ευτελείς κατασκευές σε ανεκμετάλλευτα οικοπέδα και

αλάνες). Την 20ετία '50 - '70, ενώ ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης διπλασιάστηκε, ο αριθμός των θερινών αιθουσών τετραπλασιάστηκε. [3]

Κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, σε συνδυασμό με την εμφάνιση της τηλεόρασης, οι θερινοί κινηματογράφοι γνώρισαν σταδιακή πτώση σε εγκαταστάσεις και εισιτήρια. Με νόμο της Δικτατορίας αυξάνονται οι συντελεστές δόμησης οπότε και πυκνώνουν οι κατασκευές οικοδομών με το σύστημα της αντιπαροχής. Ως επακόλουθο, τα θερινά σινεμά εξοβελίζονται από τα ανεκμετάλλετα οικόπεδα και τις αλάνες και τη θέση τους καταλαμβάνουν πολυώροφες οικοδομές. [4]

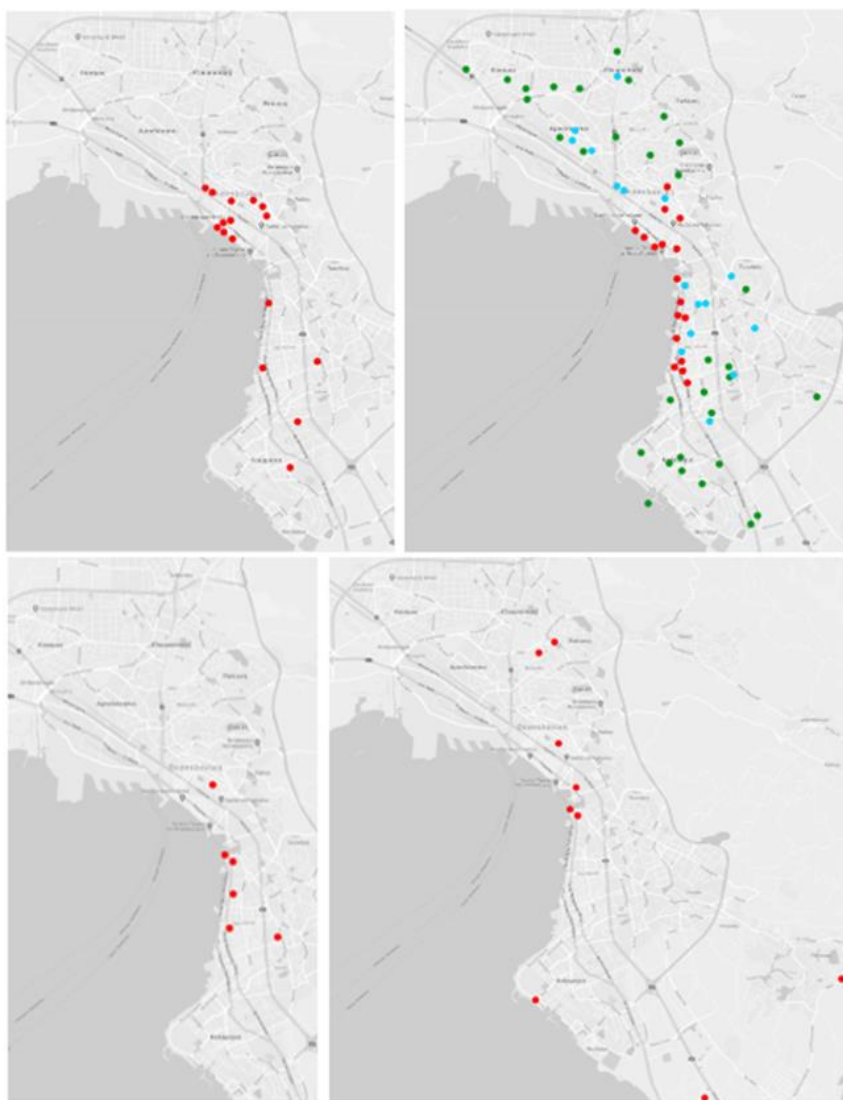
Στα τέλη του 1970 η τηλεόραση, με 2 δημόσια δίκτυα και πλήρες πρόγραμμα, απέσπασε μεγάλη μερίδα του κινηματογραφόφιλου κοινού. Επιπλέον, οι εταιρίες διανομής ταινιών κοστολογούσαν τις ταινίες σε ποσοστά από 30% ως 50% των εισπράξεων (ανάλογα την κατηγορία της αίθουσας), ενώ το κράτος διατήρησε υψηλή τη φορολογία επί των κερδών. Ήταν μια εξαιρετικά δύσκολη περίοδος, καθώς μερίδιο των εισιτηρίων απέκτησαν και οι κινηματογράφοι αυτοκινήτων (drive-in). [8] Στις αρχές της δεκαετίας του '80 άρχισε η διάδοση των ταινιών σε video, αλλά και η μετακίνηση εύπορων στρωμάτων στις ΒΑ συνοικίες της πόλης, μακριά από τις πιάτσες των θερινών. Οι αθροιστικές επιπτώσεις των παραπάνω εξελίξεων μείωσαν δραματικά τον αριθμό των αιθουσών (1975, 39 εγκαταστάσεις), πτώση που συνεχίστηκε και την δεκαετία του '80 (1985 : 13 αίθουσες, 1990 : μόλις 6, δηλαδή λιγότερες από την περίοδο έναρξης της έρευνας μας). [3]

Όπως φαίνεται στο χάρτη διασποράς του 1980, οι περισσότεροι συνοικιακοί θερινοί κινηματογράφοι έκλεισαν (διατηρήθηκε σχεδόν ένας ανά συνοικία) και απέμειναν να αντιστέκονται κάποιοι κοντά στην πλατεία Αριστοτέλους και στη λεωφόρο Β. Όλγας. Από το 1990 σταμάτησε ο διαχωρισμός των αιθουσών σε Α' και Β' προβολής. Η επέκταση της νέας παραλίας και η κατασκευή της περιφερειακής οδού βοήθησαν στην ταχύτερη εξάπλωση ΝΑ της πόλης, με συνέπεια την δημιουργία νέων ψυχαγωγικών κέντρων. Το 1990 ήταν η χειρότερη χρονιά των θερινών, με κλεισιμο ή αλλαγή χρήσης των εγκαταστάσεων.

Στα χρόνια που ακολούθησαν σημειώθηκε μια μικρή, αλλά σταθερή, αύξηση του πλήθους των θερινών. Στα τέλη της δεκαετίας του '90 ανοίγει το πρώτο multiplex στα Α της πόλης. Παρά το ελληνικό καλοκαίρι, έκοψε εισιτήρια ακόμη και από τα θερινά σινεμά, χάρη στις 8 κλιματιζόμενες αίθουσες του. [8] Στη συνέχεια, με πρωτοβουλίες της (τότε) υπουργού Πολιτισμού Μ. Μερκούρη, που συνοδεύτηκαν από την ιστορική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (1999) για τη διάσωση των θερινών κινηματογράφων ως "ιστορικών τόπων", άρχισε η καταγραφή και κήρυξη τους, ενέργεια που συνδυάστηκε με ενισχύσεις από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μετά το 2000, καθώς διάφοροι περιφερειακοί Δήμοι της Θεσσαλονίκης κατασκεύασαν νέες εγκαταστάσεις ή εξαγόρασαν παλιές, το 50% και πλέον του συνόλου των θερινών αιθουσών ανήκε σε δημοτικές επιχειρήσεις. Παρά την κατασκευή νέων πολύ-κινηματογράφων (στο κέντρο, ανατολικά και δυτικά), η κατανομή των εισιτηρίων δεν άλλαξε ριζικά, οπότε τα πολύ-σινεμά αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν υπαίθριους χώρους, που μιμούνται τη μορφή και την ατμόσφαιρα της παραδοσιακής θερινής αίθουσας.[7]

Η ακτίνα θερινής επιρροής του κέντρου σε επίπεδο ψυχαγωγίας συρρικνώθηκε, κυρίως, εξαιτίας των δυσκολιών μετακίνησης και στάθμευσης. Την ίδια περίπου εποχή άρχισε να πυκνώνει η χρήση του διαδικτύου (από 1% του συνόλου των κατοίκων στα μεγάλα αστικά κέντρα το 1995, σε 31% το 2004), καθώς και η σταδιακή εξοικείωση των κοινού με το «κατέβασμα» ταινιών. Η εδραίωση της χρήσης

του διαδικτύου στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης επηρέασε σημαντικά τον αριθμό των εισιτηρίων σε χειμερινές και θερινές κινηματογραφικές αίθουσες, χάρη στην εύκολη και ανέξοδη ψυχαγωγία στο σπίτι. [8]

Σχήμα 3.1 Η διασπορά των θερινών σινεμά στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης ανά εικοσαετία. Πάνω αριστερά 1950, πάνω δεξιά 1970, κάτω αριστερά 1990, κάτω δεξιά 2010 [3]

Το μαζικό κλείσιμο των video clubs και η περαιτέρω συρρίκνωση του αριθμού των εισιτηρίων προβολής οδήγησε στη διακοπή της παραγωγής ταινιών, αλλά και στην απόφαση περί «πνευματικής ιδιοκτησίας» (2018), εξέλιξη που επηρέασε το καθεστώς παροχής διαδικτυακών προβολών στη χώρα. Απόρροια αυτής της κατά-

στασης είναι η πρόσφατη κυκλοφορία τηλεοπτικών πακέτων που ενοικιάζουν οι διεθνείς διαδικτυακές πλατφόρμες, με χαμηλό αντίτιμο πρόσβασης. Αυτή η τελευταία εξέλιξη θα έχει δυσμενείς συνέπειες, μολονότι την περίοδο της πανδημίας τα θερινά σινεμά ξαναγέμισαν, ως σχετικά ασφαλείς χώροι συνάθροισης. [8]

5. Επίλογος

Η Θεσσαλονίκη, πόλη με μακρά παράδοση, κινηματογραφική και κινηματογραφημένη, σε πείσμα της απαισιοδοξίας της γνώσης, θέλει να διακατέχεται από την αισιοδοξία της επιθυμίας. Το 2018, έξι (6) ανεξάρτητα θερινά σινεμά, επτά (7) δημοτικές επιχειρήσεις, δύο (2) θερινά σε multi-plex, ένα θερινό με ευκαιριακές προβολές συν ποικίλες σποραδικές προβολές σε δημόσιους χώρους μεταλαμπάδευαν το θεσμό του θερινού κινηματογράφου σε νέες γενιές θεατών και καλλιεργούσαν ένα πλαίσιο προβολής ταινιών, κυρίως ανεξάρτητης παραγωγής από όλο τον κόσμο.

Παρά τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις εμφανείς αλλαγές των καταναλωτικών συνθηκών του κοινού, οι αιθουσάρχες των ανεξάρτητων κινηματογράφων θεωρούν ότι, η βασική αιτία της πτώσης των εισιτηρίων στα θερινά σινεμά οφείλεται στην διαχρονική και σωρευτική άνοδο του βιοτικού επιπέδου των μεσαίων στρωμάτων, δηλαδή στην απόκτηση αυτοκίνητου και εξοχικής κατοικίας, με αποτέλεσμα τη μαζική παραθεριστική έξοδο από την πόλη ή τις συχνές αποδράσεις στη θάλασσα. Η οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας, κατά παράδοξο τρόπο, επέφερε την αύξηση του αριθμού των εισιτηρίων στα θερινά σινεμά, διότι μείωσε τις ημέρες ή / και κατάργησε τις διακοπές μεγάλης μερίδας του αστικού πληθυσμού. [8]

Ο θερινός κινηματογράφος αποτέλεσε μια επιχείρηση της οποίας η βιωσιμότητα προσαρμόστηκε στις διαχρονικές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Ο αμείλικτος ανταγωνισμός των παραδοσιακών εγκαταστάσεων με τα τεχνολογικά σύγχρονα, πολυ-εθνικά multiplex συνεχίζεται την τρέχουσα περίοδο, σε μια σύγκρουση την οποία, δυστυχώς, η ελληνική πολιτεία παρακολουθεί αμέτοχη κι αμήχανη, όταν δεν αποδεικνύεται εμφανώς μεροληπτική. Το ενδιαφέρον του κόσμου για κοινωνικότητα, αλλά και η οικονομική πρόσβαση σε νόμιμο υλικό μπορούν να διατηρήσουν ζωντανό το θεσμό του θερινού κινηματογράφου. Το παρελθόν έδειξε ότι σε πείσμα των δύσκολων καιρών το θερινό σινεμά ανέκαμπτε, επιβεβαιώνοντας την ανθεκτικότητά του.

6. Βιβλιογραφικές πηγές

[1] Δαλαβούρας, Π. - Ζευκίλη, Ν. : *Χώροι και όροι του θεάματος*. Ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, 2008

[2] Ιωσηφίδου, Α. - Κολλιού, Μ.- Μπάρκας, Ν. : «Η εξέλιξη των αιθουσών κινηματογραφικής προβολής : παράμετροι σχεδιασμού και οπτικής άνεσης» ψηφιακά πρακτικά συνεδρίου Ιστορία Δομικών Κατασκευών 2, Ξάνθη 2015

[3] Παπαδάκη, Ευ. : *Η διασπορά των θερινών κινηματογράφων στην πόλη της Θεσσαλονίκης (περίοδος 1950 - 2018)*, Ερευνητική εργασία - Διάλεξη, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΔΠΘ, 2019

[4] Ορφανουδάκης, Δ. : *Ο κινηματογράφος στην Ελλάδα. Ένας αιώνας αρχιτεκτονική του κινηματογράφου*. Πειραιάς, 1998.

[5] Τομανάς, Κ. : *Οι κινηματογράφοι της παλιάς Θεσσαλονίκης*. εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1993

[6] Αναστασιάδης, Γ. : *Σινεμά ο Παράδεισος. Οι κινηματογράφοι της Θεσσαλονίκης που άφησαν εποχή*. εκδόσεις Ιανός, Θεσσαλονίκη 2000

[7] Δημητριάδου, Ε.Α. - Κωστόπουλος, Ε. : *Η διασπορά των κινηματογραφικών αιθουσών στην πόλη της Θεσσαλονίκης από το 1960 έως σήμερα*. Ερευνητική εργασία - Διάλεξη, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΔΠΘ, 2008

[8] Συνεντεύξεις των ιδιοκτητών θερινών κινηματογράφων κ. Γαβριήλ Ράππου («Ναταλί» - «Απόλλων») και κας Ντίνας Σιδέρη («Άλεξ») στην Ευ. Παπαδάκη (Αύγουστος 2018)